Beschrijving van Wingerdweg 38-40
Datum beschrijving: 19 januari 2016
Auteur: 5.1, 2, e /5.1, 2, e
Bezoekdatum: 14 december 2015

Architect: A. Boeken
Ontwerpjaar: 1923 / 1941-1949 / 1960 / 1972
Bouwjaar: 1923 / 1941-1949 / 1960-1961 / 1972

Opmerking
Deze beschrijving is door MenA gemaakt op het verzoek van Stadsdeel Noord (18 september 2015) in het kader van de aanwijzingsprocedure voor gemeentelijk monumenten.

Stedenbouwkundige context
De telefooncentrale, aan de Wingerdweg, hoek Varenweg, ligt in de langgerekte groenstrook die het Noord-Hollands Kanaal omzoomd. Het langgerekte park annex groenstrook is in 1921-1931 aangelegd tussen het Noord-Hollands Kanaal aan de oostkant, en de licht slingerende Wingerdweg en arbeiderstuindorpen aan de westkant. Bovendien ligt de telefooncentrale in het verlengde van de driehoekige Gentiaanbuurt, aan de overzijde van de Wingerdweg. Uit dezelfde bouwtijd zijn in de nabije omgeving het monumentale kloostercomplex (1921) aan het Meidoornplein, een woonblokje van twee lagen op de andere hoek van de Varenweg, en het naburige schoolgebouw met binnentuin (1926) aan de Wingerdweg. Tamelijk recent is de omgeving verdicht met woningbouwcomplexen, waardoor de omgeving van de telefooncentrale is dichtbebouwd.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen
Het vrijstaande gebouw, met oorspronkelijke huisnummers 18-20, is in 1923 als onderstation met dienstwoning gebouwd.
De indeling uit 1923 bestond uit een T-vormig bouwvolume; met het voorste rechthoekige deel aan de Wingerdweg (het hoofdgebouw) en het andere deel haaks daarachter (het bijgebouw). Het tweelaagse onderkelderde hoofdgebouw – onder een plat dak - bestond uit een kelder en een begane grond dat ruimte bood aan het onderstation (onder meer de machinekamer) en op de 1e verdieping aan de woning. In het bijgebouw – onder een zadeldak - bevond zich de schakelaarzaal, met daarboven de zolder van de woning. Het utilitaire gedeelte en het woongedeelte kregen aparte ingangen in het hoofdgebouw, aan weerszijden van de voorgevel.
In 1941, en met name na de oorlog in 1949 is het complex ingrijpend verbouwd en uitgebreid, door Publieke Werken. Onduidelijk is wie de uitvoerende architect was, Boeken was inmiddels weg bij de dienst, mogelijk was dit Jan Leupen. Het hoofdgebouw is behouden, wel is de woning verbouwd. In het bijgebouw is de schakelaarzaal verbouwd tot batterijenkamer, het zadeldak is vervangen voor een volwaardige verdieping onder een plat dak dat meer woonruimte bood. Een nieuwe aanbouw bood ruimte, zowel op de begane grond als 1e verdieping, voor meer utilitaire zaken zoals een nieuwe schakelaarszaal, een schaftlokaal en een wasch- en kleedlokaal.
Op de resterende bouwgrond is 1960/61 de ondercentrale nog verder uitgebreid met een nieuwe schakelaarszaal, in een rechthoekige en laag bouwvolume van beton.
Tot slot is in 1972 aan de zuid-west gevel een nieuwe kabelkelder met daarboven gelegen verdieping gebouwd.

Nu nog wordt het gebouw gebruikt voor communicatiedoeleinden (KPN), de woning fungeert niet langer als dienstwoning, maar wordt wel bewoond.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

Het hoofdgebouw bestaat uit twee bouwlagen onder een plat dak. De voorgevel (noord-west) heeft een symmetrische opbouw, en is opgetrokken uit baksteen, gemetseld in Vlaams verband. De begane grond is hoog, met als dominant element vijf hoge rechthoekige vensters met kleine roedeverdeling. Aan de bovenzijde van de raampartij bevindt zich een uitkragende natuurstenen rollaag, zogenaamd gedragen door natuurstenen consoles tussen de vensters. De vensters worden van elkaar gescheiden door relatief smalle en naar voren toe afgeschuinde muurdammen, met aan de bovenzijde natuurstenen accenten. Onderaan de muurdammen zijn granieten gevelstenen aangebracht van de Amsterdamse stadsbeeldhouwer Hildo Krop. De gevelversiering, bestaande uit menselijke figuren en belettering "DOE HET ZELF", verbeelden het automatisch telefoneren.
Onderin, vlak boven de grond, hebben oorspronkelijk zeven lage bovenvensters van de kelder gezeten. In een latere verbouwing, mogelijk die van 1972, zijn deze dichtgemetseld.
Op de eerste verdieping bevinden zich tevens vijf vensters, ditmaal horizontaal gerekt en met meer ruimte ertussen. De raampartijen lopen aan beide zijden om de hoek van de gevel middels een decoratieve betimmering, waarin nog een venster in de beide zijgevels is gelegen. De kleine roedeverdeling is later vervangen door grotere ramen.
Het gebouw wordt beëindigd door een overkragend dak.
De beiden ingangspartijen worden geaccentueerd door een houten luifel, die van de woning is het meest voornaam met een dubbele opgang en gedetailleerd hekwerk. Boven de ingangspartijen bevindt zich aan beide zijden een bovenlicht in de gevel.
In tegenstelling tot de rest van het exterieur zijn de gevels van het oorspronkelijke hoofdgebouw naar ontwerp uit 1923 grotendeels gaaf gebleven. De rest van het exterieur is vrijwel geheel naar ontwerp uit 1941. Karakteristieke elementen uit de jaren veertig zijn de ronde en afgeronde vensters, stalen kozijnen, de schoorstenen, verspringende bouwhoogten en het verhoogde bouwdeel met het trappenhuis.
Rondom het gebouw is een lage gemetselde tuinmuur opgetrokken, vermoedelijk uit de jaren veertig.
Opvallend zijn de grote hoeveelheid ramen op de begane grond die vanaf de straat het zicht op de machinekamer en schakelaarzaal mogelijk maakten. Samen met de gevelversiering weerspiegelt dit de trots van de Gemeentelijke Telefoondienst op het (volautomatische) communicatieverkeer. Echter is de functie niet afleesbaar in de opzet van het gebouw. Het aanzicht van de telefooncentrale uit 1923 doet eerder denken aan een vrijstaande villa, met een voorname voorgevel en ingangspartij.

Interieur

Het interieur van het oorspronkelijke gebouw is ingrijpend aangepast, de ruimte op de begane grond en de kelder in het hoofdgebouw bevatten ten dele nog originele elementen zoals deuren, een trap en tegel(afwerking). Onduidelijk is wat verder rest van het originele interieur, omdat veel nieuwe tussenwanden en aftimmeringen geplaatst zijn. In de jaren veertig is bij de verbouwing en uitbreiding een trappenhuis toegevoegd, de is samen met de afwerking redelijk gaaf gebleven.

Het interieur van de woning kon niet bekeken worden en is niet bij de beoordeling betrokken. Waarschijnlijk hebben hier ook ingrijpende wijzigingen plaats gevonden, getuige de plattegronden uit het archief.

Cultuurhistorische context

De zogeheten "ondercentrale aan de overzijde van het IJ" is in opdracht van de Directie der Gemeente-Telefoon ontworpen door Albert Boeken (1891-1951) van de Dienst der Publieke Werken van de Gemeente Amsterdam. In het begin van zijn aanstelling bij Publieke Werken hield Boeken zich veel bezig met het ontwerpen van diverse Amsterdamse telefooncentrales. Hij had zich in de eisen van de telefoondienst (de telefoontechniek) verdiept, in 1920 maakte hij hiervoor een studiereis naar Duitsland. Andere telefooncentrales met dienstwoningen van Boeken zijn aan de Middenweg 60-64 in Oost (1924) en de Filips van Almondestraat 13-17 in West (1928). De periode bij Publieke Werken (1919-1926) werd

door Boeken beschouwd als de minst interessante periode uit zijn architectenloopbaan. Het ambtenarenbestaan werd door hem ervaren als beperkend. Uit zijn dagboeken blijkt dat de spanningen die dit veroorzaakte hem het werken soms onmogelijk maakten. In deze tijd ontwierp Boeken verder onder meer het gebouw van de Gemeentelijke Geneeskunde en Gezondheidszorg aan het Waterlooplein, een laboratorium en bergplaats aan de Middenweg en een complex schoolgebouwen voor G.L.O aan de Kometensingel in Noord.

De "ondercentrale" in Noord maakte deel uit van de Gemeentelijke Telefoondienst die in 1896 op initiatief van de vermaarde wethouder van Publieke Werken M.W.F. Treub was opgericht. In 1881 was in Amsterdam het eerste "telefoonbureel" in gebruik genomen met 49 abonnees. Deze door de Nederlandsche Bell Telephoon Mij. (NBTM) opgezette dienst betekende het begin van het openbare telefoonverkeer in Nederland. Amsterdam verleende een gemeentelijke concessie aan de NBTM en het was Treub die hieraan later een einde maakte. Deze wethouder wilde zoveel mogelijk publieke diensten in gemeentehanden zien te krijgen zodat misbruik en te hoge abonnementskosten konden worden voorkomen. Na een moeizaam proces lukte het hem dat de NBTM haar concessie inleverde. Op een vergelijkbare manier kreeg hij de gasvoorziening in gemeentehanden. Verder gingen rond 1900 ook de watervoorziening en het trambedrijf van particuliere handen over in gemeente-exploitatie. Behalve Treub bevorderde de al even vermaarde wethouder F.M. Wibaut het gemeentelijke ondernemerschap.

Als gevolg van de stadsuitbreiding, die aanvankelijk in zuidelijke richting plaats vond, werd in 1911 naast de centrale in het centrum een tweede in bedrijf gesteld: centrale "Zuid" aan de Teniersstraat. In 1922 moest centrale "Centrum" uitgebreid worden; hierbij werd de centrale volautomatisch ingericht. In alle grote steden waren gemeentelijke telefoondiensten actief, maar in Amsterdam is de Gemeentelijke Telefoondienst vooral bekend geworden door de introductie van deze eerste automatische centrale in Nederland. Tot aan die tijd waren de abonnees afhankelijk van de handmatige doorverbinding door de telefonistes. In Amsterdam konden de telefonistes nu voor het eerst gebruik maken van een kiesschijf, waardoor gesproken werd van een "volautomatische centrale". Het zou nog drie jaar duren voordat de abonnees op hun toestel zelf via een draaischijf konden kiezen en ditmaal lag de primeur bij Haarlem. Hierdoor was het werk van telefonistes in de centrales niet langer nodig.
In het kader van de bouw en ontwikkeling van de nieuw woonbuurten in Noord werd in 1923 aan de Wingerdweg de "ondercentrale" van de Telefoondienst gebouwd. In 1924 kwam vervolgens de centrale "Oost" aan de Middenweg volautomatisch in dienst, en in 1928 werd de volautomatische centrale "West" aan de Filips van Almondestraat in bedrijf gesteld. Het eerste grote werk na de bevrijding was de bouw van de zogeheten "City-centrale", die de centrale "Noord" decennia lang heeft ontlast.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam een einde aan de gemeentelijke telefoondiensten. De bezetter bracht deze diensten onder het beheer van het staatsbedrijf van de PTT. Na de oorlog is dit beleid voortgezet waardoor het telefoonverkeer in staatsbeheer en - exploitatie bleef. Pas in 2000 kwamen er door de liberalisering van de telecommunicatie in de Europese Unie opnieuw private bedrijven. Tegen de achtergrond van deze historische ontwikkelingen behield de telefooncentrale aan de Wingerdweg haar functie voor het communicatieverkeer, tegenwoordig onder beheer van de KPN.

Conclusie / concept redengevende omschrijving
Het gebouw aan de Wingerdweg 38-40 is cultuurhistorisch betekenisvol vanwege haar oorspronkelijke functie, namelijk een voor het telefoon- en communicatieverkeer bestemde utilitaire bebouwing voor de Gemeentelijke Telefoondienst, één van de gemeentelijke diensten voor de exploitatie van openbare werken. Nog altijd verwijst de gevelversiering van Hildo Krop met het thema "automatische telefonie", en de opvallende hoeveelheid grote vensters naar de trots op het destijds heel vernieuwende (automatische) communicatieverkeer.
Het gebouw is van architectonische waarde als voorbeeld voor de verschillende bouwperiodes (respectievelijk jaren twintig en veertig). De voorgevel, met beide ingangspartijen uit 1923 is vrijwel gaaf gebleven. De plattegrond uit de jaren 1923 is dusdanig gewijzigd dat het interieur geen monumentale waarde heeft. Vanwege de aanpassingen in zowel exterieur als interieur voldoet het gebouw niet voor plaatsing op de monumentenlijst. Gezien de gaafheid van de voorgevel en de ingangspartijen zou het

oorspronkelijke hoofgebouw uit 1923 eventueel van orde 3 opgewaardeerd kunnen worden naar orde 2. Dit als stimulans om het oorspronkelijke aanzicht te behouden bij mogelijke transformatie Daarbij kan tevens overwogen worden de aanbouw uit de jaren veertig als orde 3 te waarderen. Het in ere herstellen van details als de ramen en het trappenhuis kan hierdoor worden gestimuleerd.

Bronnen en literatuur

Archief Monumenten & Archeologie
Archief Dienst der Publieke Werken, Stadsarchief Amsterdam
F.C.M. Vogels, 'Ir. A. Boeken', Amstelodamum, vol. 38 (1951), p. 109
Biografie 'Albert Boeken (1891-1951)', bron: NAi
E. Hattum en R. Busekbeek, 'Een eeuw telefonie', Ons Amsterdam, vol. 33 (1981), p. 162-167

Beeldmateriaal

MenA, foto's 22 december 2015 en uit archief, en tekeningen uit het archief

Ordekaart (bron: www.maps.amsterdam.nl/ordekaart)
met in rood omcirkelt het object dat momenteel als orde 3 (oranje) wordt gewaardeerd.

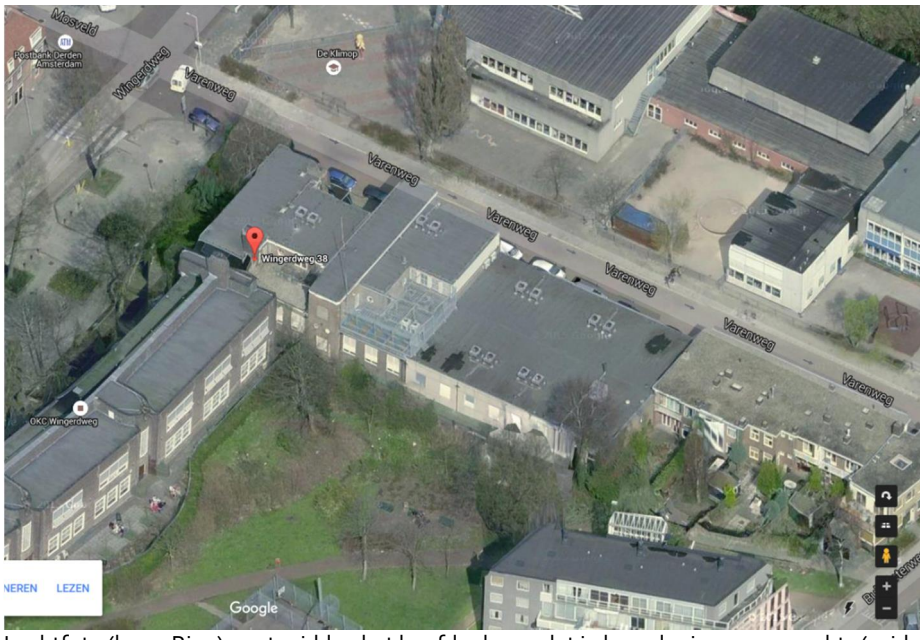

Luchtfoto (bron: Bing), met midden het hoofdgebouw dat in loop der jaren naar rechts (zuid-oost) is opgeschoven

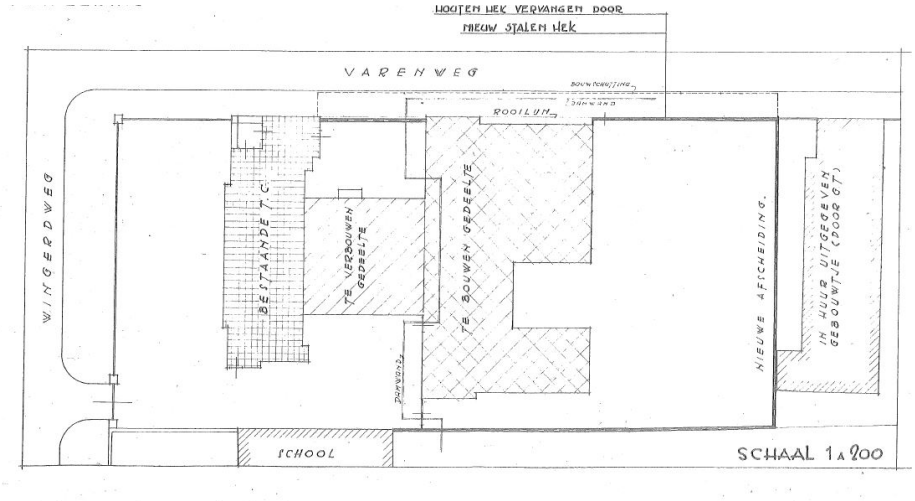

Tekening uit 1941 met de in aanbouw zijnde verbouw/uitbreidingsplannen

Voorgevel en zijgevel (zuid-west) met ingangspartij naar het utilitaire deel van het gebouw. En zijgevel (noord-oost) met ingangspartij naar de woning, en de latere aanbouwen.

De voorgevel met de raampartijen en de gevelversiering van Hildo Krop met het thema "automatische telefonie"

Interieur hoofdgebouw. Met links de entree, midden de hal in de oorspronkelijke schakelaarszaal en rechts orginele deur.

De kelder

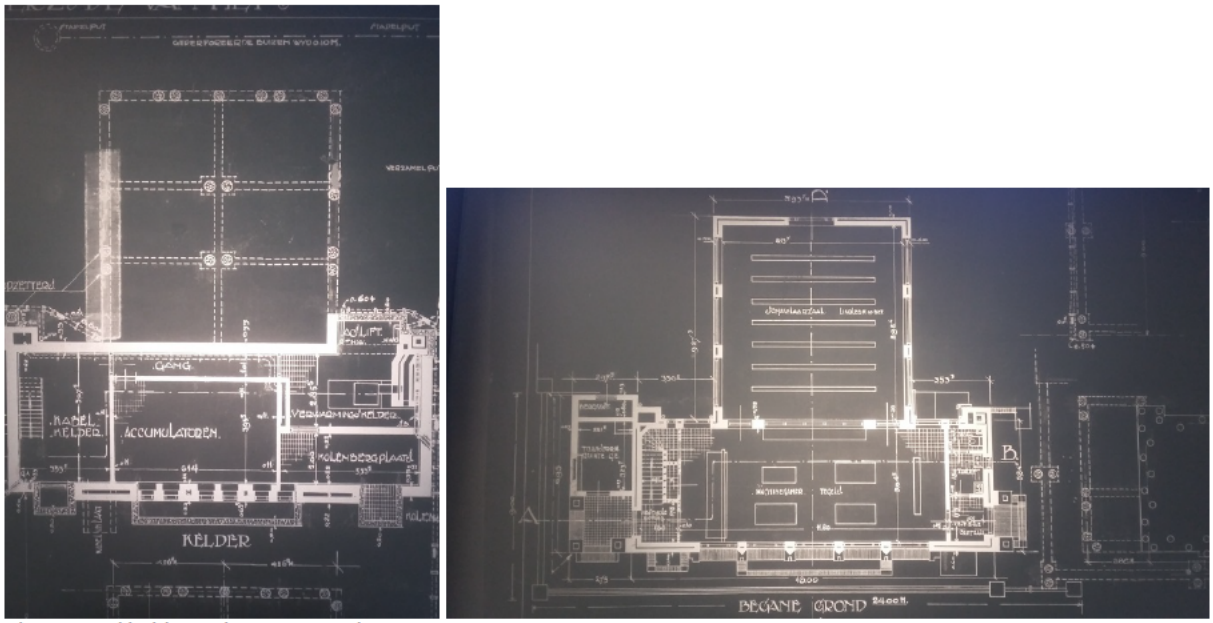

Plattegrond kelder en begane grond, 1923

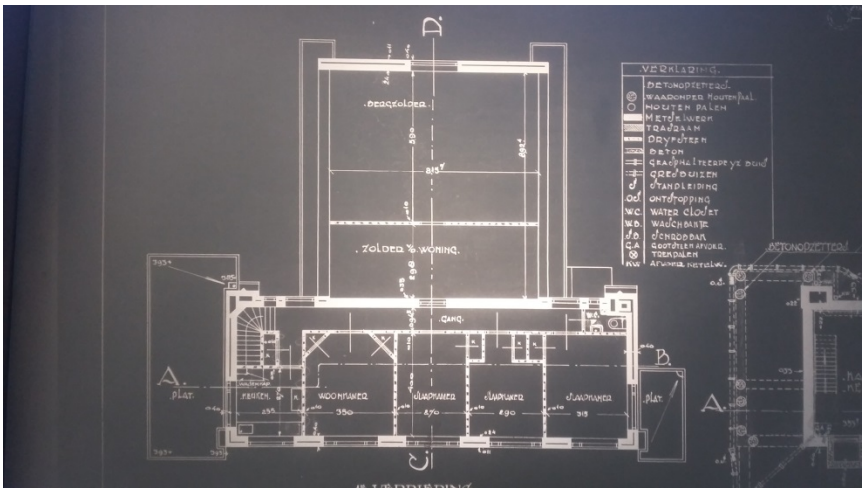

Plattegrond zolder, 1923

Doorsnede voorgevel en achtergevel, 1923

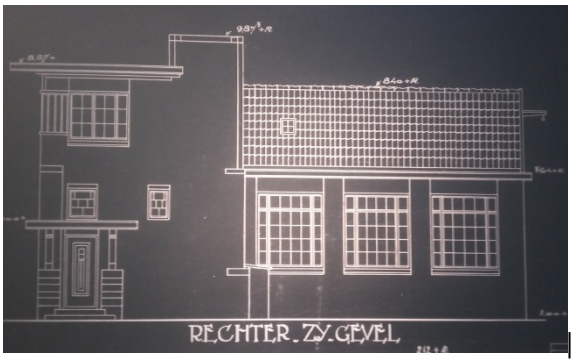

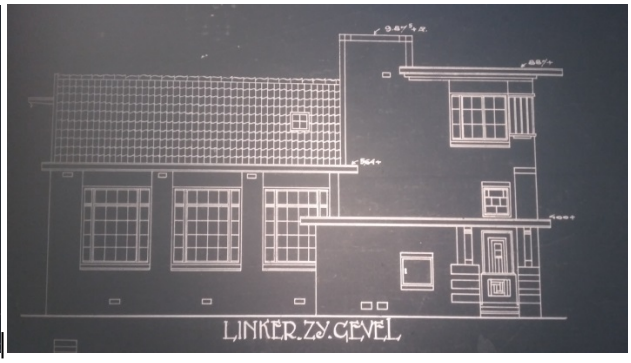

Doorsnede rechter zijgevel (zuid-west) en linker zijgevel (noord-oost), 1923

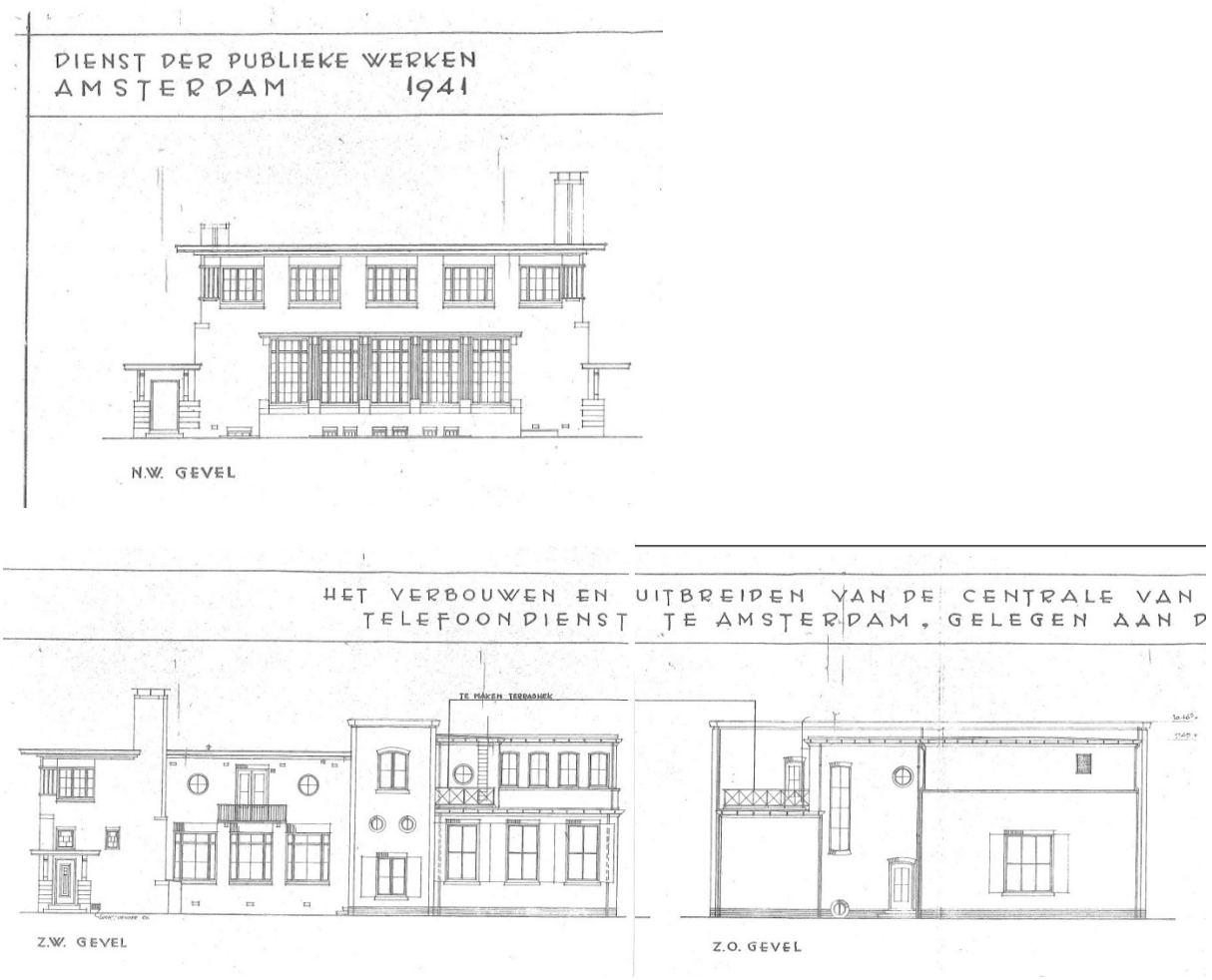

Doorsneden 1941

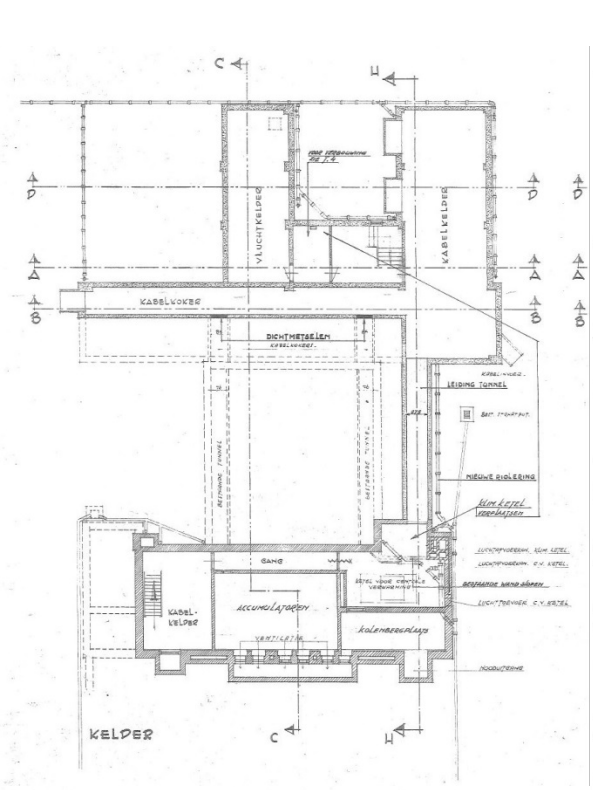

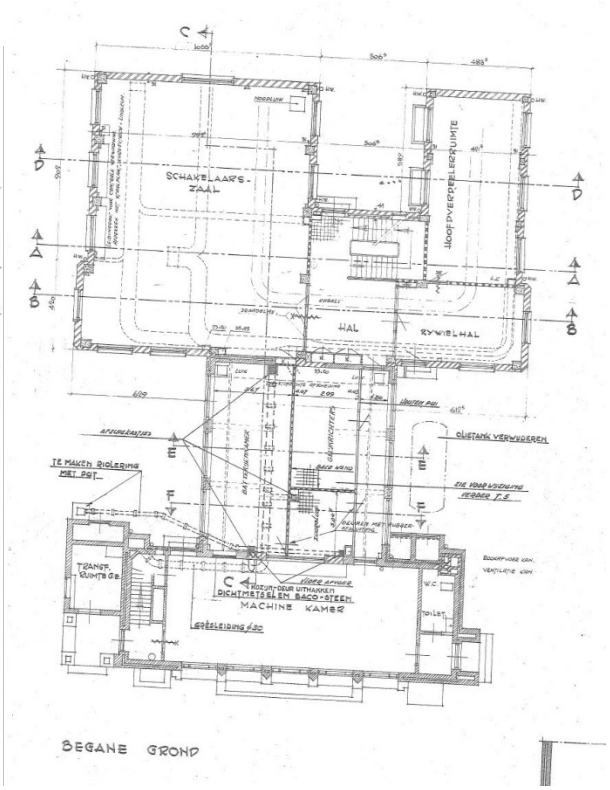

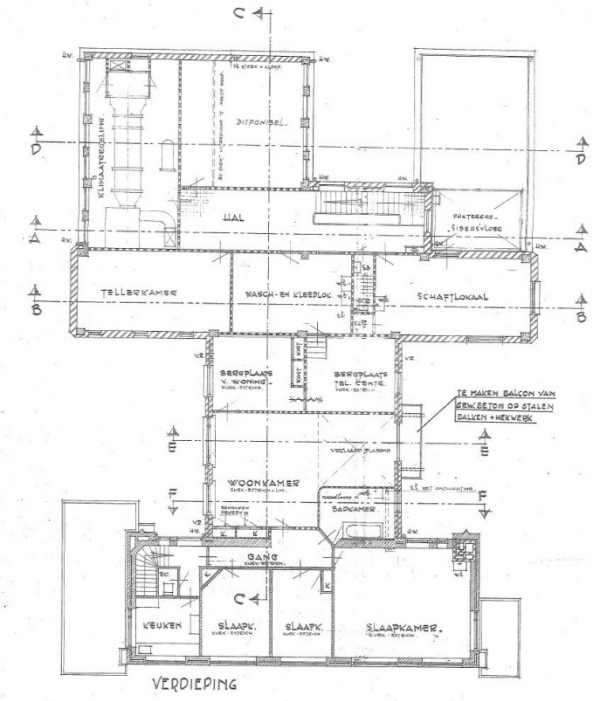

Plattegronden 1941